

Анотація. Тенденція економії мовних засобів проявляється на різних мовних рівнях. Представлене дослідження здійснюється на стику лінгвістики, соціолінгвістики та компаративістики, тому що економія мовних засобів відбувається і за допомогою словотворення. У даній статті здійснюється порівняльний та соціолінгвістичний аналіз словотворчих структур німецької, англійської та української мов.

Ключові слова: словотворення, префікси дієслів, соціолінгвістика, компаративістика

Summary. The tendency towards language means economy is shown at various language levels. The offered research is carried out on the junction of linguistics, sociolinguistics and comparativistic, because the language means economy is realized through the word-formation as well. The article gives a comparative and sociolinguistic analysis of word-formation structures of German, English and Ukrainian.

Keywords: word formation, prefixes of verbs, sociolinguistics, comparativistic.

УДК 811.161.2'42:821.161.2-1А,ш1/7.08

Філінок В.А.

ТИПОЛОГІЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Й ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Поезія як один з видів мовної діяльності завжди була засобом духовного самовираження митця і народу. Особливості поетичних текстів, їх словесно-образна будова зумовлені самотутністю особистого та етнічного світогляду. Поетична мова виступає формою вираження колективного пізнання світу та засобом втілення індивідуальної свідомості. Автор, користуючись традиційними художніми засобами, стилістично оновлює їх або витворює власну систему образних одиниць, серед яких варто звернути увагу на порівняння.

Порівняння здавна розглядалося не лише як поетичний троп, а вважалося засобом пізнання навколишнього, важливим чинником “людського мислення з його асоціативністю і спрямованістю від відомого до невідомого” [7, 1].

У порівнянні часто виділяють трикомпонентну структуру (суб’єкт порівняння, об’єкт порівняння і ознаку, за якою один предмет (суб’єкт) порівнюється з іншим (об’єктом) [8, 359; 5, 11], але часом називають ще й граматичний компонент – сполучник, предикатив тощо. О.Потебня важливими в порівнянні вважав поняття образу та значення, які реалізуються в “граматичному та лексичному паралелізмі, відсутності яскраво вираженого значення, підпорядкуванні образу значенню” [11, 237].

О. Некрасова підкреслює, що аналіз порівнянь, зокрема освоєння загальномовних художньо-експресивних засобів, може бути достатнім параметром для дослідження поетичних ідіолектів та ідіостилів [10, 225]. С.Єрмоленко вказує, що “вибір специфічних конкретно-чуттєвих назв як об’єктів порівняння характеризує індивідуальний стиль письменника” [6, 153].

У цій статті зроблено спробу проаналізувати особливості вживання та типологію порівнянь у творчості Тараса Шевченка (“Кобзар” [13]) та Емми Андіївської (збірки “Атракціони з орбітами та без” [1], “Знаки. Тарок” [2], “Межириччя” [3], “Хвилі” [4]) як представників не лише різних історичних епох, а й відмінних стилістичних вподобань. Для опрацювання обрано переважно сполучникові порівняльні структури, щоб можна було виразніше окреслити структуру та динамічний аспект компаративних конструкцій у межах поетичного тексту.

У поезії Т. Шевченка порівняння є досить частотним мовно-образним засобом. Стилістичне багатство, різноманіття структурних компонентів порівняння в системі поетичних текстів видатного митця відбиває особливості його поезики.

Поет не тільки вживає порівняння як засіб творення образності мови і пізнання дійсності, а й “створює цілком оригінальні за своїм семантичним навантаженням порівняння для відображення психічних станів ліричних героїв” [12, 483]. Поетичні тексти Тараса Шевченка містять численні порівняльні конструкції, де співставлявані поняття об’єднані самотутнім авторським світобаченням. Так само, у поетичній мові Емми Андіївської теж подибуємо немало нетрадиційних індивідуально-авторських порівняльних конструкцій. Поетеса якісно оновила порівняння, його компонентну структуру, збагатила українську поетичну мову інтелектуально-абстрактними порівняльними конструкціями.

Звичайно, важливою рисою мовного образу порівняння в обох авторів залишається його фольклорний, народнопісенний характер, де для об’єкта порівняння обираються традиційні символи

як квітка, як билина, як орел, як сич (у Тараса Шевченка: син, як квітка; сирота, як билина; Микита, неначе сич; Дорошенко, мов орел); у Емми Андіївської як смола, як море, як зоря, мов лід, які мають виражене фольклорне походження, але беруть участь у творенні сучасних порівняльних конструкцій: *страх як смола, серп як море, дезинтеграція як нова зоря, оновлення мов лід*).

Характерним для народної поетичної мови є використання порівнянь у протиставній формі вираження, така традиційна структура органічно увійшла в авторську поезію. Наприклад, у Шевченка досить поширені такі структури (*не люди, а змії; не сон-трава, то дівчина*), де при реконструюванні порівняння будемо мати “люди, як змії (злі, підступні, мстиві); дівчина, як сон-трава (гарна, тендітна). Семантичний вплив таких порівнянь сильніше поляризує ставлення до порівнюваного об’єкта. У Емми Андіївської зустрічаємо такі порівняння так само часто (*не днина, а солом’яний бичок; не берег, а туману смуга; не місто, а залишена купальня; не краєвид, а фіялкова гиря; не барва, а пасерб*). Особливістю такої порівняльної конструкції є те, що автор прагне ще яскравішим зробити це порівняння через протиставлення (наприклад, порівняння “*не обрій, а розламане пенсне*” демонструє подвійне сприйняття світу (дійсне – вигадане, велике – мале, тривале – миттєве), що знаходить вираження у фінальному запитанні “*Закон буття чи тільки хвили сну?*”) [2, 142].

У поезії Т. Шевченка було виділено такі семантичні групи порівнянь:

1) порівняння об’єкта природи з конкретним предметом на основі подібності форми та формальних ознак (*блідий місяць, неначе човен; сонце, мов покотьоло (дитяча іграшка, обруч); ставок, неначе полотно*);

2) порівняння об’єкта природи з іншим на основі подібності розмірів (*поле, як море*);

3) порівняння об’єкта природи з людиною на основі перенесення зовнішніх ознак (*земля, мов дівчина; байрак, неначе циган*);

4) порівняння людини з об’єктом природи на основі подібності зовнішніх чи функціональних характеристик (*Оксана, мов зоря; козаки, як та хмара; люди, як холодні хвили; люди, неначе хвили*); порівняння людини з рослиною переважно на основі подібності зовнішніх ознак (*дівчина, як тополя; дочка, мов тополя; Ярина, мов ялина; Гус, мов кедр; Степан, як явір; люди, як ті лози; син, як билина; одна, як билина; титарівна, як билина; сирота, як лист; княгиня, мов ряс; дитина, мов яблучко; дівчата, неначе лілії; молодий, як маківка*) і навпаки уподібнення рослин до людей (*тополі, мов сторожа*);

5) порівняння людини з живою істотою на основі подібності зовнішніх ознак та внутрішніх характерологічних властивостей (*панна, як пава; княжна, мов ласочка; княжна, мов сизая голубонька; дівчата, мов сороки; хлоп, як віл; жінка, мов п’явка; кардинали, мов бугай; паничі, мов бугай; брати, мов пси; католики, мов поросята; байстрюк, мов гадина; шляхта, мов галич*) і живої істоти за тими ж характеристиками (*сова, неначе баба*) тощо.

У поетичних текстах Емми Андіївської можна виділити дві основні групи порівняльних конструкцій:

1) порівняння об’єкта природи з конкретним предметом (*повітря, наче шибка; півкраєвиду, мов корабель*);

2) порівняння абстрактного поняття з конкретним: з живою істотою чи рослиною (*оконкретнення, як бджоли; забуте, як джміль; все знане, мов корова на льоду; вапняк чуттів, як тигр; свідомість, як кальмар; існування, як горіх волоський; душа, як овоч; рух, як фрукт; простір, як кульбабка*); порівняння почуття чи емоційного стану з конкретним предметом (*смуток, як мол; страх, як смола; бажання, мов колоди*); порівняння кольору з неабстрактним поняттям (*колір, як трамвай; барви, мов рілля; індиго, як бальзам; барва, як ведмідь*) тощо.

На відміну від Шевченка, поетична мова Емми Андіївської насичена порівняльними конструкціями, де суб’єктом порівняння виступає найчастіше абстрактне поняття, а об’єктами можуть бути ті ж абстрактні поняття (*доба, як напрямок; рожевість, як відхилення; плач, як розрада*), людина (*відгомін, як хірург; ніч, як принтер; матерія, як тиран; мить, як маля й беззубий дідуган*), живі істоти (*тиша, мов комар; відсвіт, як тарантул; обрій, як поліпи; барва, як ведмідь*), рослини (*голос, як тополя; час, немов тюльпан; простір, як кульбабка*), предмети (*пів краєвиду, як корабель; колір, як трамвай; буття, як непокритий чек*) тощо.

Залежно від того, з чим саме порівнюється головний компонент структури, які семи вступають у порівняльну взаємодію, він набуває позитивного або негативного забарвлення. Немалу роль відіграють також емоційно забарвлені суфікси (як *ласочка, як голубонька, як яблучко* (Шевченко); як *кульбабка, як борідка* (Андіївська)).

Важливими у розкритті словесного образу виступають дієслова, які уточнюють ознаки, взяті для порівняння двох компонентів. Наприклад, у Тараса Шевченка: *дівчина, як квіточка сохне; дитина, як квіточка червоніє; хлопці та дівчата, як мак процвітає*; у Емми Андіївської: *в повітря, наче в шибку барабанять; зовнішнє, мов картуз футболять; місто, мов вітряк блима*.

Для поетичної мови Емми Андіївської і Тараса Шевченка характерна семантична глибина порівняльних зворотів, якою можна “образно передати асоціативні зв’язки між поняттями, щоб

неозначеність цих зв'язків перетворити на джерело мовної експресії” [6, 152].

Властивим для поезії досліджуваних авторів є спрямованість на людину. Звернімо увагу на порівняння з компонентом “серце” у Шевченковій творчості. Образ серця тут часто персоніфікований, серце виступає як жива істота. Об'єктом для порівняння з відповідною семантикою виступають слова на позначення тварин та людей (*серце, як голубка; серце, як пташка в неволі; серце, як рибонька; серце, мов дитя голодне*). Компарат “дитина” у Шевченка вживається у порівняннях, де треба показати ніжне, трепетне, турботливе ставлення до суб'єкта, його беззахисність чи безпосередність (*Україна, як мала дитина; доля, мов дитинка; слова, мов діти*). У поетичній мові Емми Андіївської часто зустрічаємо компарат “дух, душа”, який вступає у взаємодію із такими компонентами як *хитрик, як овоч, як вітровал, як адсорбент*. Такі конструкції стають основою індивідуальних асоціацій, де авторка пов'язує цей образ не лише з людиною, а й із рослиною, природним явищем тощо.

Порівняльні структури виконують, на думку А. Мойсієнка, “конкретизаційну роль на різних зрізах якісно-динамічної, об'єктно-образної означеності” [9, 72]. Наприклад, поняття світу в поетичній мові Емми Андіївської порівнюється з реаліями, позначеними словами *канарка, мачули, мурло, ноти, парасоля, помідори*, і кожного разу в контексті актуалізуються різні семи головного компонента, образ отримує індивідуально-авторські інтенції.

Важливим для розуміння образної глибини порівняльних конструкцій є контекстуальне оточення в творі. У поезії “Вітер з гаєм розмовляє...” Тараса Шевченка вживається порівняльна конструкція “*добрі люди, як холодні хвилі*”. Вибір такого об'єкта порівняння (*як холодні хвилі*) не випадковий, бо в тексті наявні мікробрази *самотній човен – сирота, бурхливе море – життя*. Така динаміка поетичного тексту вмотивовує паралелізм зіставляваних образів і власне порівняння добрих людей з холодними хвилями, які пограються сиротиною (човном), подивляться та забудуть. Подібне паралельне конструювання образних порівнянь зустрічаємо у поезії “Ми восени такі схожі...”, де суб'єктом виступає *байрак*, а об'єктом – *циган*. Зіставлення природи (байраку, перекотиполя, річечки) з живими істотами робить осінній пейзаж подібним до образу Божого, увиразнює поезію. Образні означення (*крутий байрак, чорний, голий циган*) глибше розкривають семантичний план порівняння, додають емоційного забарвлення.

Значеннєво навантаженими виступають порівняльні конструкції, винесені у заголовок поезій, наприклад, у творчості Емми Андіївської “*Джерела, як відлік старту*”, “*Обличчя – як старт у невимовне*”, “*Натюрморт як вправа для дихання*”, “*Натюрморт як прохід до іншої площини*”, “*Натюрморт як трамплін у намір*”, “*Барва як вхід до іншої площини*”. Такі заголовки допомагають обрати ключ декодування поетичного тексту через пропонувані суб'єкт та об'єкт порівняння.

Цікавим для пізнання змісту поетичного тексту Емми Андіївської є порівняння, у межах якого міститься протиріччя. Наприклад, у вірші “Вєслярі у мурмурі” авторка вживає протиставне порівняння “...*лагідність, що – майже – як ворожість*”, яке є динамічним продовженням образу з попереднього рядка “*Скелю сонце пражить*”, тобто мова йде не про лагідне сонячне тепло, а про нестерпну спеку (як підсилення виступає емоційно забарвлене дієслово *пражить*). Містить таке ж протиставне порівняння “*ясність, як найбільший ребус*” поезія “Проміжки”, де поряд із семами “ясність – зрозумілість, ясність – світло” вживаються оказіональні антоніми *ніч – світ, мури – вікно, зараз – потім*, які пояснюють суть зміни позитивних та негативних проміжків “*всього існування, як єдиного рота*”, “*нерадагованого примірника буття*”, яке треба постійно розгадувати як найбільший ребус:

*Навколо ніч й дедалі грубіші мури.
Вікно ще є, – там світ, цвіте картопля
На клаптику свідомости, де тепло
І злагода, хоч шпичаки примарні –*

*Буття нерадагований примірник, –
Й дві-три хмарини, що їх – довго в ступі. –
Міняються площини і етапи.
Набік побличала остання сикомора,*

*Яка – на мить – дороговказом в пільмі,
І те, що “зараз”, – на місток – на “потім”,
Розливши ясність, як найбільший ребус, –*

*Уперше після довгої хвороби. –
Все існування, як єдиний рот,
Що, – задихаючися, диха з-під кори [3, 22].*

Порівняння в поетичній творчості Тараса Шевченка і Емми Андіївської знаходять різне граматичне вираження. Найуживанішими є сполучникові конструкції типу: *ніч, як море; люди, як лози; ченці, мов гадюки; дуби, мов дива; Дніпро, неначе дитина; дівчата, неначе лілії* у Шевченка; *невимовне, як предмет; нерухомість, як вир; місто, мов вітряк; зовнішнє, мов картуз; час, немов тюльпан; життя, наче клей; напруга, що свідомості бордюру* у Андіївської. Домінантним виступає сполучник *як* у обох авторів. Загалом Шевченко вживає численні порівняльні засоби – “від власне порівняльних сполучникових конструкцій і синтаксичних побудов з орудним відмінком (*серденько соловейком щебече*) до утворень на основі тотожності чи протиставлення прикладкових зворотів (*зоря, молодість його*), різних паралелістичних виразів тощо” [9, с. 70]. Андіївська теж не обмежує себе традиційними сполучниковими конструкціями, зустрічаються у неї описові порівняння (*рушники на подобу джгутів*), форми орудного порівняльного (*небо видовжується шийкою; алея згортається млинцем*), речення з предикативною порівняльною структурою (*миска драглів – цей світ; сир голландський – світ; фіялкова гиря – краєвид*) та інші.

Загалом, можна сказати, аналіз порівнянь Тараса Шевченка та Емми Андіївської засвідчує спільні та відмінні риси їх семантичної та граматичної структур, особливості функціонування компаративних конструкцій у системі поетичних ідіолектів. Порівняльні конструкції завдяки рухливості лексичної семантики часто лежать в основі утворення інших тропів чи складніших образів у поетичних системах досліджуваних авторів.

Список використаних джерел

1. Андіївська Емма. Атракціони з орбітами та без. Шумини / Емма Андіївська. – Львів : НФВ “Українські технології”, 2000. – 136 с.
2. Андіївська Емма. Знаки. Тарок : [вірші] / Емма Андіївська. – К. : Дніпро, 1995. – 176 с.
3. Андіївська Емма. Межиріччя : [сонети] / Емма Андіївська. – К. : Вид. дім “Всесвіт”, 1998. – 134 с.
4. Андіївська Емма. Хвилі: [поезії] / Емма Андіївська. – К. : Вид. дім “Всесвіт”, 2002. – 160 с.
5. Еремина В.И. Образное сравнение в народной лирике / В. И. Еремина // Поэтика и стилистика русской литературы. – Л. : Наука, 1971. – С. 10-18.
6. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
7. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. І. Марчук. – Одеса, 2003. – 20 с.
8. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 200 с.
10. Некрасова Е. А. Сравнения общеязыкового типа в аспекте сопоставительного анализа художественных идиолектов / Е. А. Некрасова // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 225-237.
11. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.
12. Рошко С. М. Найтиповіші об’єкти порівняння як художній засіб відображення реальної дійсності у поетичній творчості Т. Г. Шевченка / С. М. Рошко // Семантика мови і тексту. Збірник VI Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 482-485.
13. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Дніпро, 1982. – 647 с.

Анотація. Стаття присвячена типології поетичних ідіостилів Тараса Шевченка і Емми Андіївської, зокрема, особливостям порівнянь як складових мовно-образної системи віршових текстів. У роботі висвітлені особливості вживання компаративних конструкцій письменниками, виділені семантичні групи порівнянь і простежені спільні та відмінні риси тропеїчних і граматичних структур порівнянь на прикладах поетичних текстів.

Ключові слова: порівняння, семантична та граматична структура, образний засіб, поетична мова, ідіостиль.

Summary. The article is devoted to the typology of poetic idiostyles of Taras Shevchenko and Emma Andiyevska, namely to the peculiarities of comparisons as a part of language-image system of the poetical texts. In the work some peculiarities of usage of the comparative constructions by authors are enlightened, semantic groups of the comparisons are distinguished, and some common features and differences of trope and grammar structures of comparisons in examples of the poetical texts are also analyzed.

Key words: comparison, semantic and grammar structure, image means, poetic language, idiostyle.